De kerk heeft een eigen antwoord op het kwaad

Bernhard Reitsma

Beatrice de Graaf
Heilige Strijd.
Het verlangen naar veiligheid en het einde van het kwaad
Utrecht: Boekencentrum, 2018
142 pagina's
ISBN 978902395059

Het is een illusie dat we het kwade in de wereld met menselijke middelen geheel of gedeeltelijk kunnen uitroeien. Die nuchtere correctie op het populaire veiligheidsdenken is voor mij misschien wel de belangrijkste boodschap uit het boek *Heilige Strijd* van Beatrice de Graaf, Hoogleraar Geschiedenis Internationale Betrekkingen in Utrecht en terrorisme expert. Alleen God kan het kwade werkelijk overwinnen. Die belijdenis is het christelijke antwoord op de angst voor het kwade.

Beatrice de Graaf heeft een – in mijn ogen – geslaagd 'essay' geschreven over hoe we vandaag met onveiligheid en de angst voor het kwaad zouden kunnen omgaan. Zij zoekt een religieus-theologische interpretatie van veiligheid, die tegenwicht kan bieden aan de seculiere benadering, hetzij liberaal-optimistisch, hetzij conservatief-wraakzuchtig (p. 16).
De Graaf laat zien hoe het kwaad sinds 11 september 2001 weer volop in de belangstelling staat. Breed in de samenleving voelen mensen zich in toenemende mate onveilig. En of dit nu daadwerkelijke of vooral 'ervaren' onveiligheid is, doet niet ter zake. Het kwade is terug. Natuurlijk is het nooit weggeweest. Maar het grote verschil met vroeger is, dat het kwade nu geheel los gemaakt is van God. Tot 1945 werd er in de samenleving nog een spanning gevoeld: hoe verhoudt zich het kwade tot een goede God. Na 1945 is dat grotendeels verdwenen. En toch wordt het kwade niet als normaal geaccepteerd. Vrij algemeen gaan mensen ervan uit dat de wereld goed hoort te zijn. Alleen wordt dat niet meer aan God gespiegeld. De ankerpunten van het goede zijn nu bijvoorbeeld de rede, de wetenschap, de natie of de autonome mens.
Doordat het kwade is losgemaakt van God, zo analyseert De Graaf, kan alleen 'de mens' het kwade nog beteugelen. Maar als het bovenmenselijke is verdwenen, dan is paradoxaal genoeg de mens zelf ook de enige oorzaak van alle ellende. Dankzij de (sociale) media krijgen we

bovendien – zo benadrukt De Graaf - ook nog eens het kwade van de hele wereld op ons netvlies. Dat overweldigt en geeft een versterkt gevoel van onveiligheid, al zal het grootste deel van dat kwade ons waarschijnlijk nooit bereiken. Daarmee is de dreiging volgens De Graaf meer virtueel geworden dan reëel. Veiligheid is niet alleen een fysieke staat van 'zijn', maar ook een projectie van wat mogelijk zou kunnen gaan gebeuren. Veiligheidsbeleid wordt daardoor vooral het managen van gevoelens en risico's. Door de idee van individuele ontplooiing en maakbaarheid worden pech en tragedies niet meer geaccepteerd. Van de overheid wordt vervolgens verwacht, dat zij ons absolute veiligheid garandeert, wat natuurlijk onmogelijk is (p. 139).

Volgens De Graaf heerst er dan ook een kloof tussen hoe de overheid over het kwade spreekt en hoe de straat erover spreekt. Voor de overheid is het een beleidskwestie. Er zijn allerlei juridische- en administratieve maatregelen en programma's. Op straat klinken echter veel hardere geluiden, van onbarmhartige wraakzuchtigheid en demonisering, tot de roep om harder in te grijpen. In die kloof stappen de onheilsprofeten. De Graaf laat heel scherp zien hoe zij allerlei 'coping mechanismes' bieden aan de bezorgde en angstige samenleving om met angst en onzekerheid om te gaan.

Het sterkste mechanisme is het kwade benoemen, lokaliseren, identificeren en zo neutraliseren (p. 41). Daar is behoefte aan. Toch is het populistisch spreken over het kwade volgens De Graaf wel "eenzijdig, simplistisch, onwetenschappelijk en onbarmhartig" (Trouw, Letter en Geest, 14 okt. 2017, p. 7). Het gevaar is ook dat we met het bestrijden van het kwade zelf het kwade ter hand nemen.

De Graaf grijpt voor een christelijk antwoord op het kwade terug op Augustinus. In de tijd van Augustinus waren er rondtrekkende 'christelijke' extremisten, die op allerlei manieren aanslagen pleegden. Augustinus' antwoord start met de belijdenis dat er een einde komt aan het kwade. God heeft het kwade overwonnen en daarom zal het ook eenmaal definitief verdwijnen. Deze benadering heeft volgens De Graaf twee consequenties.

1. Het kwade is er nog en mag/moet dan ook door ons bestreden worden. De overheid moet haar werk kunnen doen en haar burgers ~~met alle mogelijke middelen~~ beschermen. Augustinus was geen pacifist, maar waarschuwde wel dat alleen de strijd van God heilig is; onze strijd is daarvan een onvolmaakte afspiegeling en is daarom gebonden aan duidelijke criteria, zoals de eer van God, gerechtigheid en barmhartigheid.
2. De kerk zal het kwade nooit volkomen kunnen overwinnen, want dat kan alleen God. Daarom heeft de kerk een andersoortige strijd tegen het kwade te voeren, namelijk een

Commented [I1]: Veranderen in 'geoorloofde'? Uit de zin eronder blijkt dat de overheid gebonden is aan duidelijke criteria, dus dan lijkt het me ze niet alle 'mogelijke middelen' mag gebruiken (maar gebonden is aan wetten).

Commented [BR2R1]: Dan haal je de pointe eruit. Daarom gewijzigd.

liturgisch-ethische. Dat is de strijd met behulp van symbolen, Bijbelverhalen en sacramenten. Daarmee grijpt de kerk vooruit op de definitieve overwinning op het kwade. Het is de liturgie van de hoop.

Een belangrijk element van dit 'christelijk realisme' is de erkenning dat het kwade ook in onszelf zit. Het is niet gereserveerd voor dé ander, of dat nu de islam, het populisme, de politieke wegkijker, het communisme of het kapitalisme is. De Graaf stelt naast de kleine strijd tegen het kwaad in de wereld ook de grote strijd tegen het kwaad in onszelf.

Op de analyse van Beatrice de Graaf is weinig af te dingen. Op haar nuchtere en gelovige benadering evenmin. Het kwade wordt niet ontkend of gebagatelliseerd, maar de échte veiligheid is alleen bij God te vinden, niet in een gebroken wereld. Daarom strijdt de kerk op haar eigen wijze.

Toch maak ik twee kanttekeningen bij het betoog van De Graaf. Allereerst vraag ik me af waarom zij zo sterk benadrukt dat dit verhaal niet wetenschappelijk is. In deze studie gaat zij "verder (…) "waar de wetenschap stopt en de betekenisgeving begint" (p. 18). Het gaat om een gelovige reflectie. Dat is jammer, want zo lijkt het alsof betekenisgeving geen onderdeel uitmaakt van de wetenschap. Dat klopt niet: ook De Graaf als wetenschapper is voortdurend bezig met betekenis geven, aan statistieken, aan historische ontwikkelingen en aan terrorisme. Waarom zou deze gelovige betekenisgeving daarvan uitgesloten zijn? De interpretatie van kwaad en veiligheid heeft altijd met een wereldvisie te maken, niet alleen van de gelovige christen, maar ook van de mens op straat, de beleidsmaker en de wetenschapper. Ik ben me ervan bewust dat De Graaf zich hier op een terrein begeeft waar ze niet helemaal vertrouwd mee is. En ik begrijp ook dat dit in haar eigen domein gevoelig ligt en dat haar wetenschappelijke integriteit gemakkelijk ter discussie gesteld kan worden. Maar in mijn ogen is De Graaf wetenschappelijker dan ze zelf beseft.

In de tweede plaats bestaat er een diepere vraag naar de betekenis van het kwade en het lijden dan De Graaf laat zien. In het verhaal van De Graaf is het lijden vooral het kwade, dat er niet zou moeten zijn. Die mening deel ik natuurlijk. Maar er is meer. Bijbels gezien kan de navolging van Jezus in deze wereld niet zonder lijden (Rom. 8:17). Juist *in* dat lijden openbaart God zich. Dat staat nog veel meer haaks op het moderne denken dan wat De Graaf over veiligheid schrijft. Zij haalt het voorbeeld aan van de Kopten in Egypte die na een wrede aanslag niet alleen hun beveiliging naar een hoger plan tilden, en van de overheid betere bescherming eisten, maar ook 'gewoon' doorgingen met geloven en vieren en zich daarbij niet door aanslagen lieten intimideren. Dat is niet alleen een voorbeeld van De Graafs

christelijk realisme: nuchter en gelovig; er zit ook een diepere boodschap in. De manier waarop de Kopten met lijden omgaan is ook volgens de Graaf een grotere overwinning op het kwade dan alle veiligheidsmaatregelen en religieuze vieringen bij elkaar. Maar dat betekent, dat het lijden ook een betekenis heeft, die boven de twee aspecten van het christelijk realisme uitgaat. Het lijden zelf brengt iets teweeg in de wereld. Volgens de Bijbel is het alleen mogelijk om het echte leven te ontvangen, als we ook eerst met Christus door de dood zijn heengegaan. Ik zou nog wel eens willen door denken over wat dat betekent voor de omgang met kwaad en het streven naar veiligheid.

Tot slot, in de strijd tegen het kwaad heeft de overheid een andere verantwoordelijkheid dan de christelijke gemeente. In dit essay lijkt het soms of De Graaf beide niet expliciet onderscheidt en of wat zij zegt over kwaad en veiligheid op dezelfde manier van toepassing is op de kerk als op de overheid. Ik denk dat we de rollen van kerk en staat explicieter moeten onderscheiden.

Al met al is *Heilige Strijd* een veelzeggend en bijzonder boekje. Vooral de manier waarop De Graaf erin slaagt een gelovige, Bijbelse visie op kwaad en veiligheid te verbinden met een grondige analyse van cultuur en samenleving is indrukwekkend. Dat is ook voor niet-gelovigen interessant…

Prof. dr. B.J.G. (Bernhard) Reitsma is bijzonder hoogleraar ~~professor~~ voor ~~(de bijzondere leerstoel)~~ de kerk in de context van de islam aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en lector Diversiteit en Professionaliteit aan de Christelijke Hogeschool in Ede. ~~.~~E b.j.g.reitsma@vu.nl